

Zdravko Živković

Uprava za zaštitu kulturne baštine
Ministarstva kulture
Zagreb
Hrvatska
zdravko.zivkovic@min-kulture.hr

UDK 7.025.3:664.7](497.581.2 Roški slap)
502.8:7.025](497.581.2 Roški slap)

Stručni članak

Primljeno: 1. srpnja 2010.

Prihvaćeno: 8. srpnja 2010.

Obnova Šosterine *mlinice* na Roškom slapu

Na primjeru jedne od šest mlinica koje su do šezdesetih godina dvadesetog stoljeća još radile na Roškome slapu, autor objašnjava složenost obnove etnografskog spomenika kulture unutar područja nacionalnog parka. Osim osnovnog zadatka da objekt u formi i funkciji ostane što bliži autentičnom, obnova često nameće kompromise koje nije moguće izbjeći. U tehnološkom smislu to se odnosi na neizbježnu primjenu suvremenih materijala i tehnika, dok turistička djelatnost zahtijeva prilagodbu organizacije prostora i muzejske prezentacije velikom broju posjetilaca.

Ključne riječi: mlinice, vodenice, obnova kulturnih dobara, rekonstrukcija, Roški slap, Nacionalni park Krka

Na Roškom slapu radilo je do šezdesetih godina 20. stoljeća šest *mlinica* (vodenica) koje se otada jedna za drugom polako gase. Razlog je tomu što se tih godina sve više ljudi zapošljava u društvenom sektoru, a sve manje posvećuje uzgoju tradicionalnih žitarica, ponajprije ječma te, potom, pšenice i kukuruza. Brašno za kruh se kupuje, a ono malo što se proizvodi služi stočnoj prehrani za što su dobri i električni mlino-
vi koji su i bliži i brži.

Posljednja je *mlinica* u nizu (u odnosu na smjer vodotoka), odnosno prva uz vodu (jezero) ispod slapa, uz pristanište turističkih brodova, tzv. „fratarska“, odnosno *mlinica* visovačkog samostana. I ostale su (bile) u privatnom vlasništvu miljevačkih obitelji. Neke, dok su još radile, bile su narušene u svojoj izvornosti, a kada su prestale s radom, što je općepoznato, polako se počinju urušavati.

Roški slap u prostornom je obuhvatu Nacionalnog parka Krka od njegova osnutka 1984. U skladu sa zakonskom obvezom nacionalnih parkova i parkova prirode, Javna ustanova Nacionalni park Krka od svoga početka, osim o prirodnom, temeljnom fenomenu, brine i o kulturnim dobrima. Najprije je sanirano i obnovljeno nekoliko zgrada *mlinica* na Skradinskom buku (Slapovima Krke) koje su dobile i novu namjenu, muzejsku i ugostiteljsko-turističku. Potom, ugovorom iz 2001. s franjevačkim samostanom Gospe od Milosti na Visovcu, Park uzima *mlinicu* na Roškom slapu u koncesiju na određeno vrijeme te nju obnavlja. Rekonstruiraju se sva četiri mlinska pogona,

stupa dok se prostorije za mlinare i pomoćne prostorije prenamjenjuju za ugostiteljstvo, suvenirnicu, tkalačku radionicu.

Prije nekoliko godina Park je od miljevačke obitelji Šostera otkupio i prilično ruševnu *mlinicu* koja se nalazi tik do obnovljene fratarske. Pri njezinoj obnovi uprava Parka, inzistiranjem na konzervatorskom tretmanu, željela je izbjeći pogreške i propuste koji su promakli u već učinjenoj obnovi i prezentaciji *mlinica*, a na koje su ukazali etnolozi.

Postojeće stanje

Mlinica ili, bolje rečeno, sklop Šosterine *mlinice* sastoji se od tri funkcionalna i građevinska dijela, građena u kamenu, međusobno povezana (prislonjena). Zapadni je dio sklopa *mlinica* (u ovome se kraju i čitava zgrada tako naziva) s četiri mlinska pogona. Rustičnim, kamenim stubama iz te se osnovne prostorije *mlinice* penjalo na gornju etažu gdje se nalazila *kužina* – prostorija s ognjištem. Tu se kuhala hrana i pekao kruh, blagovalo i, za hladna vremena, grijalo. Njome su se služili i mlinar i *pomliovci* koji su ponekad morali na maljavu čekati i nekoliko dana. Iz *kužine* se izlazilo na sjevernu stranu kako bi se mogli kontrolirati zasuni za vodu na žljebovima, kao i u mlinarovu sobu na prvom katu srednje zgrade. U prizemlju srednje (i najviše zgrade) bila je štala za konje i magarce pomlivaoca. Iznad mlinarove sobe povišeno je potkrovlje koje je služilo kao ostava za razne dijelove mlinskih mehanizama i sl. U istočnoj i najmanjoj zgradici, bio je *koš* za valjanje sukna.

Zapadna zgrada (*mlinica*) bila je 2006. godine (kada se počela planirati obnova) potpuno derutna, bez krova i stropa s napuklim kamenim zidovima, a zapadni zabatni zid bio je poduprt radi opasnosti od urušavanja. Na zidovima (*strehama*) sačuvali su se tragovi pokrova od kamenih ploča. Raščišćavanjem ruševine otkrivena su mlinska kućišta četiri mlina.

Srednja zgrada sa štalom u prizemlju i mlinarovom sobom na katu jedini je integralno sačuvani dio sklopa *mlinice*. Sačuvani su drveni jednokrilni drveni kapci na prozorima pa čak i nešto od posoblja kao što je škancija (polica).

Od istočne prizemne zgradice s jednostrešnim krovom očuvani su tek zidovi u visini od oko pola metra.

Program uređenja

Želja je uprave Nacionalnog parka Krka da se *mlinica* sanira, uredi i prezentira za novu, turističku namjenu, a da pri tome nikako ili minimalno trpe konzervatorska načela obnove kulturnog dobra. O tome se brinula neformalna stručna skupina u sastavu: Nataša Zaninović, arheologinja, djelatnica Parka, Zdravko Živković, dipl. inž.

arh., konzervator i Manja Horvat, etnolog konzervator. Stav je ove stručne skupine bio da se građevina mora obnoviti u što izvornijem obliku, a prostori *mlinice* opremiti autentičnim namještajem i oruđima kako bi se što vjernije oslikao rad i život mlinara. Kako to ne bi dovoljno privlačilo turiste, skupina preporučuje da se prostori *mlinice* upotpune adekvatnom izložbom koja ne bi trebala ponavljati pojedinosti iz dosadašnjih prezentacija Skradinskog buka i Roškog slapa. U tom je smislu predložena izložba o prehrani ovoga kraja. U *kužini* bi se mogla predstaviti svagdašnja prehrana puka, a u mlinarovoj sobi blagdanska. U prizemlju srednje zgrade, prostoru nekadašnje štale, uz osnovni inventar, kao što su jasle, predložena je kratka prezentacija seljačkog gospodarstva koja je u funkciji prehrane (proizvodnja vina, ulja, sira, mlijeka itd.).

Trebalo je prikupiti sve podatke o autentičnom izgledu kako pojedinih prostora, tako i zgrade u cjelini. Od tehničke i foto-dokumentacije iz razdoblja dok je *mlinica* bila u funkciji nije sačuvano ništa. Sve što se moglo očitati na samoj građevini, odnosno njezinim ostacima, dokumentiralo se. Praznine je popunio kazivač Željko Šostera iz Mljevacca koji je kao dječak šezdesetih godina 20. stoljeća povremeno boravio u mlinici sa svojim ocem mlinarom. Jedno i drugo bilo je sasvim dostatno za vjernu rekonstrukciju građevine.

Iznositi ovdje cjelokupan projekt obnove sa svim detaljima smatram nezanimljivim i nepotrebnim. Iznijet ću samo one najbitnije, stručno relevantne podatke, neke konzervatorske dvojbe, nužne kompromise i sl.

Na lijevoj (zapadnoj) zgradi *mlinice* sačuvana je streha i dio krova uz strehu od kamenih ploča što znači da je ovo jedina *mlinica* na Skradinskom buku i Roškom slapu pokrivena kamenim pločama. Raščišćavanjem prostorije pokazala su se i dokumentirala četiri mlinska kućišta. Sama pogonska postrojenja davno su nestala.

Kameni zidovi ove zgrade bili su u cijelosti sačuvani, no raspucani i nagnuti te se nisu mogli sanirati. Stoga je izveden faksimil istim materijalom (kamenom) s određenim tehničkim poboljšanjima.

Jedna od dvojbi svakako je bilo i pitanje u kojem opsegu i broju rekonstruirati mlinske mehanizme – da li rekonstruirati sva četiri mlinska pogona kada su u već uređenoj i prezentiranoj fratarskoj *mlinici* udaljenoj od ove nekoliko metara rekonstruirana sva četiri mlinska pogona na kojima se posjetiteljima prezentira meljava. Vodeći računa i o cijeni, odlučeno je da se rekonstruiraju dva kompletna mlinska pogona, a za dva preostala samo kućišta. Na taj se način dobiva opći dojam *mlinice* dok se prostor dvaju kućišta može iskoristiti kao info-pult i sl.

Nekadašnje kameno jednokrako stubište, koje je vodilo iz prizemlja zgrade (*mlinice*) na kat gdje je bila smještena *kužina* i ulaz u mlinarovu sobu, bilo je tijekom vremena zamijenjeno betonskim. Odlučili smo se na rekonstrukciju kamenih stuba, no širina gazišta stuba koje se mogu izvesti na tome mjestu ne zadovoljava današnje tehničke propise o zaštiti na radu (Pravilnik o zaštiti na radu). Budući da se radi o kulturnom dobru, od nadležnog državnog tijela – Odjela zaštite na radu Ministarstva gospodarstva, rada i poduzetništva izmoljena je iznimka kako se ne bi narušila ne samo

izvornost stubišta, već i karakter prostora. Pazilo se i na karakter i obradu kamenih površina poda *mlinice* i kućišta mlinova.

Naoko sitna, ali konzervatorski gledano krupna stvar, jest činjenica što smo uspjeli da se za stropne grede kao i za krovnu građu (roženice) koriste stabla jablana koja su se u ovome kraju uz Krku i Čikolu tradicijski koristila kao drvena građa za gradnju kuća, i to kao oblice tek pritesane na debljem kraju, ako za to ima potrebe. Za podove se koriste daske (nestandardne) debljine 3,5 cm kakve su se tradicionalno koristile. Roženice (takoder oblice od jablana) „letvane“ su pritesanim uglavnom jasenovim stabljikama. Za pokrov se uspjela naći već korištena (s patinom) kamena ploča sa stare *kužine*. U *kužini* je na drvenom stropu izvedeno ognjište (*komín*), a iznad njega na južnoj krovnoj plohi (po kazivaču) najprimitivniji „dimnjak“ s tek nešto izdignutom malo većom krovnom pločom. Gdje god nije bilo jasne slike o pojedinom detalju koji se obnavljao, koristila su se tradicijska iskustva miljevačkog pučkoga graditeljstva čijoj su tradiciji pripadale i *mlinice* na Roškom slapu.

Što se tiče srednje zgrade sa štalom u prizemlju, mlinarovom sobom na katu i povišenim potkrovljem, konzervatorskih je dvojbi bilo manje jer je zgrada bila sačuvana u svom volumenu. Pukotine u zidovima uglavnom su sanirane injektiranjem, manjim prezidavanjima i potpunim fugiranjem kamenog zida s unutarnje i vanjske strane. Truli stropovi (drveni grednici) zamijenjeni su novim na isti način kao i na zgradi mlina. Zatečeni prokrov od utorenog crijepa, koji je postavljen poslije ili eventualno prije Drugoga svjetskog rata, zamijenjen je kupom kanalicom.

Visoko potkrovlje srednje zgrade (iznad mlinarove sobe) služilo je kao ostava i to uglavnom dijelova mlinskih postrojenja. Kako taj prostor nije bio u dnevnoj upotrebi, iz mlinarove sobe komuniciralo se običnim ljestvama kroz rupu u stropu među gredama. Za novu funkciju (garderoba osoblja i sl.), trebalo je osigurati normalnu vertikalnu komunikaciju. Predloženo je nekoliko varijanti tradicijskih stuba (*skala*) ali je došlo do nesporazuma na relaciji izvođač-nadzor-kooperant pa je izvedena loša varijanta. No, na sreću, ta se greška može ispraviti.

Rekonstruirana je i najruševnija i ujedno najmanja istočna zgradica *mlinice – stupa*. Sačuvani dijelovi zidova pri tlu i tragovi kosine krova na srednjoj zgradi uz koju je prislonjena bili su jedini i dostatni elementi za njezinu rekonstrukciju.

Pri obnovi ovakvih i sličnih građevina vrlo je važna i osjetljiva rekonstrukcija vrata, prozora, zaštitnih željeznih rešetaka na prozorima mlina, okova i sl. Koliko se god moglo, ovi su se elementi dosljedno rekonstruirali prema uzorcima starih vrata i prozora. Pritom su se morali učiniti određeni kompromisi, ali u prihvatljivim granicama. Važna je i unutarnja obrada zidova pojedinih prostora. Budući da je građevina više od četrdeset godina bila izvan upotrebe te ruševna, unutarnja obrada nije se mogla očitati. No, komparacijom s drugim mlinicama u ovome kraju te tradicijskom logikom, prostor mlina, *kužine* i bivše štale prezentiran je u kamenu s fugama u vapnenom mortu sa širokim omazivanjama („dersovanjem”) kao što su obrađivani i vanjski zidovi. Jedino je žbukana mlinarova soba, i to ne izravnavanjem ravnjačom, nego zidarskom žlicom (*mistrijom*) u jednom sloju s vidljivim nepravilnostima zida. Čovjeku

ovoga podneblja kamena je bilo „u vrh glave“ pa je on i u tradicijskome graditeljstvu nastojao ožbukati barem zidove prostorije u kojoj boravi ili spava.

Unutarnja oprema prostora

Kako donje postrojenje mlina nije vidljivo, a riječima bi to bilo nemoguće objasniti posjetiteljima, uz mlin je na zidu postavljen pano s presjekom kroz mlinski mehanizam. Rekonstruirana je i zidana kamena klupa uz zid nasuprot mlinovima (lijevo od ulaza) koja je, mada inače uobičajena u *mlinicama*, jedinstvena na Krki. Služila je i kao klupa za sjedenje, ali i kao mjesto za manipuliranje vrećama žita, odnosno brašna jer ih se s te visine (od oko pedesetak centimetara) lakše (*zametalo*) na rame i iznosilo u kola ili na tovarnu stoku.

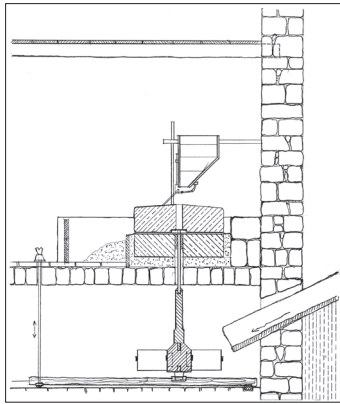
Kužina je opremljena kompletnim tradicijskim namještajem i priborom za ognjište, miješenje i pečenje kruha, kuhanje jela, sjedenje i blagovanje itd. Tu je i ambar s tri pregrade u koje je mlinar spremao *ujam*, tj. tri vrste brašna: ječmeno, pšenično i kukuruzno. Ugođaj *kužine* nije potpun bez zadimljenih zidova i specifičnog mirisa koji nastaje loženjem vatre na kominu. No, da bi se zacrnili zidovi, potrebne su godine loženja pa će se umjesto toga primijeniti scenografski postupak.

Mlinarova je soba također opremljena nužnim posobljem – krevetom, stolom sa stolicama, manjom škrinjom (sandukom) za držanje hrane, *škancijom* (policom za posuđe), umivaonikom, ogledalom, vješalicom i dr.

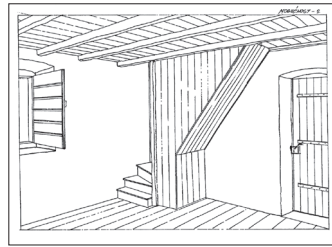
U nekadašnjoj štali u prizemlju srednje zgrade rekonstruirane su jasje kao jedini element koji bi u novoj namjeni trebao sugerirati posjetitelju izvornu namjenu, a u kojoj je planirana spomenuta izložba gospodarstva ovoga kraja.

Smatram vrijednim spomenuti činjenicu da su gotovo svi tradicijski predmeti kojima su opremljeni prostori *mlinice*, izvorni, tradicijski, a prikupljeni su u okolnim selima zahvaljujući agilnosti Nataše Zaninović, djelatnice Parka. Nema boljeg „udomljenja“ tih predmeta čija bi sudbina, da nisu ovdje, bila neizvjesna.

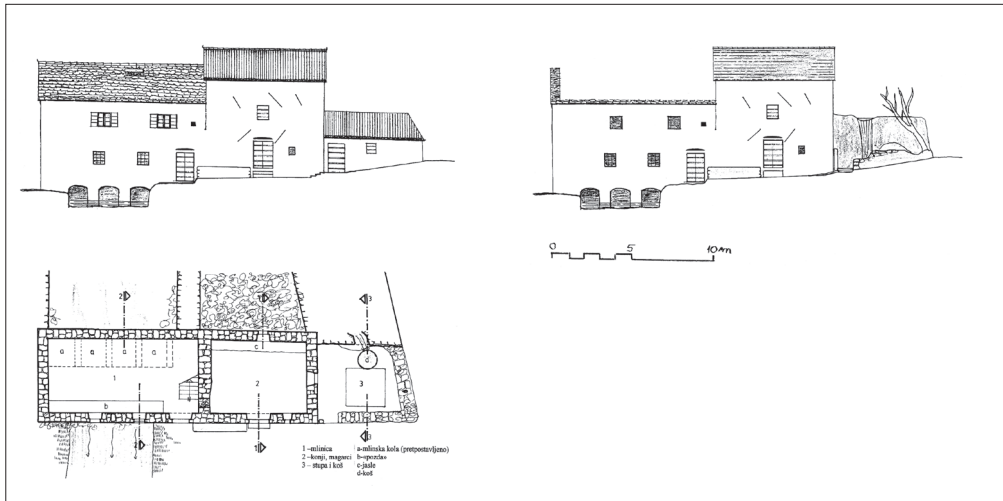
Na kraju, u ime radne skupine koja je bila angažirana na ovom poslu ne krijem zadovoljstvo s onim što je učinjeno, mada uz nekoliko manjih propusta. Bilo je tu i ponavljanja i ispravljanja. Tome je pridonijela i zakonska regulativa, primjerice, Zakon o javnoj nabavi, po kojem posao dobiva najjeftiniji ponuđač koji ima formalne uvjete ali ipak nije u stanju izvesti zahtijevan posao obnove kulturnog dobra.

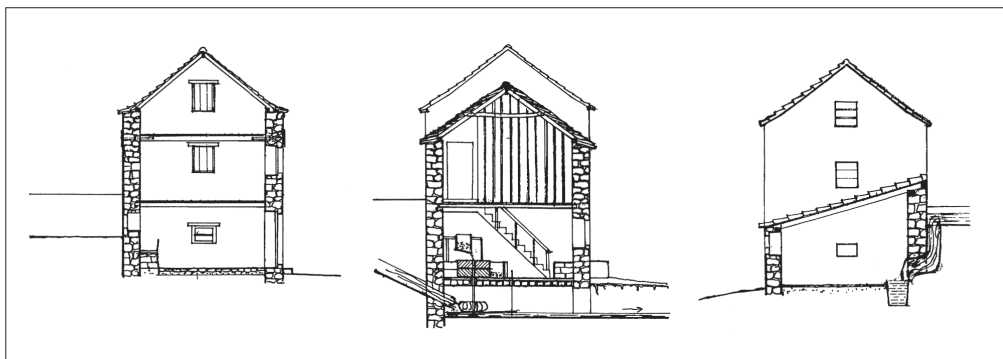
3.01

3.02

3.03

3.04

3.05

3.06

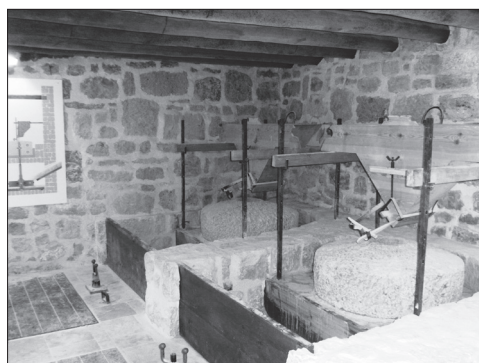
3.07

3.08

3.09

3.10